

על שלשה שירים וסיפור

מספרותנו החדשה

מאת

ידידה שמידט ורות אלון ויפה רפאלי ויוסף אבן

עם הקדמה

מאת א. ל. שטראוס

הוצאת

המחלקה לעלית ילדים ונוער / מדור להדרכה

ירושלים תשי"ג

ריק. הוא מדגיש תמיד דבר עיקרי: או את המלים הנוראות המבטאות את הווי הפועלות, או את חלומותיה הרחוקים לעתיד.

את המועקה שבתמונה מבטא גם גיבוב האותיות השורקות ז, ש, ס: שוממה, זועמה לרשרש, שנשאה. אף במלה הענוגה "משי" קימת ה"ש" המעוררת כאות שורקת את הרושם של המועקה.

הקומפוזיציה

מראשית השיר שבו ניתן תיאור הנסיבות, גוברת המתיחות לקראת הבית השני, ויורדת בבית השלישי, האמצעי, בית זה מהווה גם את המעבר בין המצב הקיים לבין המתרחש ובא מכאן עולה המתיחות שוב, עד לנקודת המוקד שבמלים האחרונות של השיר.

המשורר הצליח להעלות בשיר צנוע זה עולם של התרחשויות וחוויות, וע"י מלים קצרות הוא מבטא את המאבק המתנהל בכל מקום.

י פ ה ר פ א ל י

(עין המפרץ)

ש"י עגנון : מדירה לדירה *

לא רבים מסיפוריו של המשורר מיצו בדרך מרוכזת ומגובשת כל כך את מניעי-היסוד שביצירתו כמו סיפור זה. כאן באו לביטוי קולע כמה וכמה רעיונות המפורים כה וכה בכלל ספריו וכאן הם זכו להארה אחידה ומופלאה. הנה, מוטיב ראשון מוכר וקרוב לקוראי עגנון מתוך רבים שבסיפוריו החצי-אוטוביוגרפיים: מוטיב הבית. הבית שנעזב מתושביו (עידו ועינס), הבית שנחרב או נשרף (הסיפורים שבספר המעשים, אורח נטה ללון ועוד) הוא מעון האדם המתעצם כאן למדרגה של סמל בטחון האדם בעולמו, רשות היחיד המבדילתו מזולתו. הוא בחינת יסוד שלישי (הר, שדה ובית) של התייחדות היחיד עם אלוהיו (כך בדרשה שב"אורח נטה ללון").

אך רבים ושונים הם הבתים שבסיפור. וכבר בפתיחה מוצג הוא בשני גילויי הניגודיים והמתחלפים זה בזה: בית ראשון שהוא תחום החדלון, המות, אפיסת התקווה, בית האפוף רוח של חורפיות, חולי ויאוש: (כל הבית נתמלא דברים שמתרפאים בהם, וריחם כאחד מששים מסמני המות – ע' 170 למעלה), ושני בגלגולו האביבי: בית שהוא כולו מעון לחיים ולתקווה. (זוג ציפורים ניתרו מחלוני לאילן ומאילן לחלוני צייצו ועשו להם בית... ותינוקות ביצבצו מכל בית ומכל צריף – ע' 170 פסקה ב) הן יודע גם יודע עגנון שציפורים עושות להן קן, ואם נקט כאן תיבת בית, הרי ביקש להדגיש יסוד עיקרי זה: קן שהוא בית כסיכוי של עתיד זוהר תוך מצוות "פרו ורבו".

עד כאן הקדמה לסיפור: שתי דמויות הבית הקיצוניות המהוות

* נדפס ב"אלו ואלו" וב"סמוך ונראה": ההנאות שבמאמר נלקחו לפי סימון העמודים של "סמוך ונראה".

את המסגרת שבתוכה מצוי הסיפר כולו, ביניהם יקלע האדם ויבחר, גם יתלבט. הם היסודות, אשר ישמשו בערבוביה בין שאר דמויות הבתים המוצגים בהמשך העלילה.

כי אכן גם הבית אשר בעיר סימנים של שני עולמות בו. מכאן הקדרות האפורה נטולת המנוחה של הכרך הסואן ואינו שוקט לעולם. צר ונמוך הוא, לחוץ בתוך רחובות העיר, בין חנויות הגזוז, אפוף סאן המוני המכונניות הרודפות זו אחר זו. ובלילה בלילה עולים ונמשכים מתוכו קולות תהומיים ומשונים המטרידים את מנוחתו של האדם המבקש לחסות תחת קורתו. כי באשר אין בטחון, שם אין גם שינה. ומכאן הערך המודגש שעגנון מייחס ליסוד השינה. השינה אינה אלא הפקרת האדם את עצמו בידי הבלתי-נודע, בידי כל כוח זר ועויין העלול להתפרץ מתהומות ההוויה. ואכן הפקרה זו אפשרית היא אך במקום שבו יחוש האדם את עצמו מוגן ומבוטח. אכן, גם פחדי המוות אינם חסרים במקום נטול שקט זה. הן יחרד גיבור הספר לחיי התינוק — כי פתע ידום (אינו בוכה ואינו גונח הרי זה קשה ביותר, שנדמה כאילו מת חס ושלום — ע' 172 למטה). אך הנה התינוק, ישות אנושית סבואה ואומללה זו, היא שמשווה גם למקום נידח זה משום רמז של חיים ותקווה.

ואילו שונה ממנו תכלית שינוי הוא הבית המוצנע שבפרדסים ("בין כרמים ופרדסים מבצבצת גבעה מוקפת מארבע רוחותיו באילנות נאים, ועל הגבעה עומד לו בית קטן. עולים לשם ל-מדריגות שמגדלות דשאים, וגדר של עצי פרי מקיפה את הבית שמצלים עליו דשאים. נכנסים לחצר שברכיכה של מים עשויה שם ובהם מיני דגים קטנים. משראיתי את הבית ואת החצר שמחתי ופקפתי אם מקום זה מוכן בשבילי". ע' 147 למטה). הכל נושם כאן שלוה, טוהר ופריחה אטית. אך לעולם תשרור פה

הדממה. הן גם סימני החיים הרוחשים דוממים הם: הדגים הנוכ-רים פעם אחר פעם וגם הציפורים, אורחי האדם צייצניים ברגיל מתוארות רק בטיסתן הדמומה ואינן משמיעות קול ("ציפורים טסו למעלה ולמטה שוטטו הדגים בבריכה ועשו קניגיא עם צלליהן של הציפוריות") ועל האדם שם נח איזה עצב שקטומאופק זהו הבית שמעבר לחיים, מעבר לתנועה הערה והמשולבת בתוך מהלך העולם, זהו הבית, שאין בו תינוקות וקול תינוקות.

כן גם בסיפור הזקן בעל הבית, אשר אינו אלא כטיול חוזר ומרוכז בין דמויות הבתים המתוארים כבר ("אותו לילה שהגעתי לארץ-ישראל נדדה שנתי, יצאתי לחוץ וישבתי לפני פתח מלוני. השמים עמדו בטוהרתם והכוכבים העלו אורה ומנוחת השקט היתה שרויה למעלה, אבל למטה על הארץ לא מנוחה ולא שקט. אוטובוסים רצו... — ע' 176 למטה). כי גם כאן עולים בלילה אותם קולות סודיים כמתוך מרתפים. אך סיומו של אותו זקן שונה מסיום הגיבור. הלה מצא את פתרונו בבריחה מן העיר לתוך הדומיה הרוגעת וגם קפואה.

אף סיפור האשה חדור אותו פחד מפני רגש העקירה המרה והאפשרית הידוע היטב בסיפורי עגנון (באורח נטה ללון, עידו ועינים ועוד). הנה אותם גרייפנבאכים שעוקרים מביתם לחוצה לארץ ומפקירים את הבית לרשות השדי ולאסון שבו יתרחשו ("לשם זה מניחים את בתיים ומהלכים כמה ימים ברכבות ובספינות. הגיעו למקום אויר נאה, מוצאים להם דירה דחוקה שאינה נאה ואין בה אויר. אבל בעלי עשה את דירתו במקום נאה שאוירו נאה ואין צריכים לייגע בדרכים והרי אנו יושבים כאן בביתנו זה ונהנים מכל מה שזיכנו המקום" — ע' 177).

וישנו עוד מוטיב הנסמך אל זה של הבית ומשלימו, והוא רק נרמז ומשתזר זעיר פה וזעיר שם במהלכו: הוא השדה. השדה

כסמל של אידיאל שאינו מושג, זכרון של מציאות אחרת, אשר לו, למחבר = הגבור אין חלק בה. ("פעם אחת נכנסתי לתוך השדה, והלכתי אחר הקוצרים וזכרתי את ארץ-ישראל... ע' 175). וכן בתיאור התמונה אשר בחדר הבית המיועד לו לגבור ("ציור של נערה שנשתיירה יחידה בשדה ומביטה בחמה השוקעת. דרכה של החמה בשקיעתה להיות מביאה לידי עצבות אבל זו הביאה לידי מנוחה מתוקה...—ע' 175) זהו השדה, אשר יצחק קומר גיבור "תמול שלשום" חומק ממנו בהמלטו לכולל אונגארן של ירושלים, אשר שם יספה. זוהי "חלקת השדה", אשר הבטיח אותה עגנון עם סיום רומן אחרון זה לקוראיו (ולא קיים עדיין) מתוך צער וחרטה על קץ גיבורו האומלל גם תועה. זה הצד השני של חיים פעילים ויוצרים אשר מעבר לו, מעבר להוויה האחווה בעולם מסורתי של אתמול, כי גם בסיפור שלנו בתיאור הביקור בכפר נשזר הרמז לגעגועים, שלא מצאו עדין את פורקנם. ("עברתי את הארץ וראיתי שנתוספו לנו כמה כפרים. מקום שהצמיח שמיר ושית היה לגן אלקים. וכארץ כן תושביה, ששים בעבודתם ושמחים בבנין ארצם ובניהם ובנותיהם בריאים ונקיים, ידיהם לא מלוכלכות ועיניהם לא לקויות. תענוג לאדם ליטול תינוק על זרועותיו. אינו נועץ אצבעותיו בעיניו... ע' 178 למטה). ברם, אין ההנמקה הניתנת לאי-יכולתו להצטרף לעובדי השדה החדשים—משכנעת ביותר: ("אילו לא עברו רוב שנותי ואילו לא שכרתי לי דירה אצל הוריה של ריבה, אפשר הייתי משתייר באותה קבוצה...") והיא חוזרת כמעט באותה לשון, אך בהרחבה בסיפור בעל הבית: ("שכבר עברו רוב שנותי ולא הייתי ראוי לעבוד את האדמה...—ע' 176 למעלה). אכן גיל והוויה שונה חברו כאן יחד להרחיקו מן החלום, אשר בו היצירה השקטה ומקווה של תינוקות נפגשים בשלמות אחת.

כי על כן התינוק מגלם את תוכן הסיפור ומרכז עולמו, הוא הסיכוי הגדול של העתיד ובלעדיו אין שחר לא לשקט וליופי הטהור והלא-פגום. זה אותו תינוק של "אורח נטה ללון", שהוא כאן נקודת אור אחת ויחידה בתוך קדרות העיירה החרבה, הוא אשר לו נמסר מפתח לעתיד המגשרו עם עבר תושביה והויתם המסורתית. הוא עצמו מפתח לחיים אחרים אשר אולי—מי יודע—יגשרו על ניגודים, החסרים עדיין את פתרונם. כהילת תקווה מזורה ומשיחית יוצק עליו המשורר, כאשר הוא מתארו: "על אסקופת הבית שכב התינוק מלוכלך בפצעיו..." בהעלותו על הדעת תמונה אחרת ורחוקה של אגדה המציירת את משיחה, כשהוא מצפה בפתח העיר וכורך על פצעיו את סחבותיו הסבואים. אותה אגדה שמצאה את עיבודה הספרותי אצל עגנון ב"מטפחת"—חלום משיחי רחוק שהוא בחינת העתקת החזון, הקרוב אל האגדתית—האל-מציאותי—באין לפניו הדרך אל הממשות הקיימת שבכאן בארץ ישראל האחרת—החדשה והרחוקה ובלתי מושגת ליצחק קומר וליוצרו כאחד.

כרבות מדמויותיו של עגנון אין גם כאן גיבור הסיפור דמות חזקה, עצמאית ופעלתנית. רוב פעולותיו והחלטותיו באות לו ביזמת אחרים. העתקתו לעיר הים, לפי דרישת הרופא, חיפושי דירה בה—לפי בקשת ידידים ובעיקר ידידה פעילה, אפס, החלטה אחת עיקרית נגזרה על ידו ודעתו המתקוממת—שיבתו אל התינוק, כאן מתערב לפתע מצפון פנימי הקם נגד אינרציה נפעלת וגזור את שלו. שאר הדמויות מטושטשות ומשורטטות רק באקראי. אין הן אלה סטטיסטים צדדיים הממלאים תפקידים בחשאי ומסתלקים. כך הרופאים השנים, כן גם הידידים, ורק אותו זקן, בעל הבית, מתואר בצבעים חיים יותר: ("זקן כבן ששים בעל קומה ודל בשר, שראשו מוטה קצת לצד שמאלו

ועיניו מלאות עצב. אבל חיבת הבריות האירה מהן" (ע' 175) אלא גם תיאור זה החיצוני מניח מקום לדימוי אחר. שכן אף סיפורו המשקף ביתר תמציתיות טלטולי בתים מרמז על זיהויו העיקרי—כמובן מתוך כמה סטיות—עם מחברו. שהוא גם בחינת גיבור הסיפור. יוצא מכאן, שמלבד הדמות האחת הכפולה מפולגת הכיוונים והתינוק הסביל-מרכזי אין דמויות אחרות פועלות ביצירה הקצרה.

אכן, הפתיחה משקפת קטבי שני בבתיים אפשריים: בית המות ובית האביב הקם לתחיה. שאר בתי הספור נקלעים ביניהם ואילו הבית השלישי—הכפר הוא מעבר להם ומעבר להשגת הגיבור. הספקות למעבר מבית העיר לבית הפרדס נרמזים עוד בתחילתו ומכינים בכך בדרך אמנותית את ההחלטה הפתאומית לשוב ("פקפקתי אם מקום זה מוכן בשבילי" — ע' 174 למטה) זהו ההרהור השואל, האם ראוי הוא האדם לאותה נוחות, ליופי זה הרחוק והמורם ממצאיות אפורה אבל קיימת. ותוך הרהור זה שוכח הוא את מצוקתו, שהיא פחותה ממצוקות אחרות כגון זו של יושבי מרתפים; ("ומתוך שהסחתי דעתי מהם פעמים שבאתי לידי תנומה וישנתי, ומתוך שישנתי ישן לבי מן הצרות. אמרתי לעצמי יש בני אדם כגון שוכני המרתפים שהיו שמחים בחדר כשלי ולא היה כדאי לבקש לי דירה אחרת. אלא מאחר ששכרתי לי חדר אחר, מוכרח אני לעבור לשם. אלא מאחר שלא עקרתי את דירתי—אולי אין צורך לעקרה." ע' 178 למעלה). כי תתכן ותלויה היא באדם עצמו היכולת להתגבר. ניתנת השכחה ועמה השינה המקווה. ואילו חמור מכל אלו הוא הספק האחר וגם מציאותי יותר: ("ואם לא עשאוהו לשכות וחנויות וסוכות גזוז כדרך רוב הבתים שבתל-אביב" — ע' 179). שהן מי יתקע לידך שלא יכבש הבית הרחוק

על ידי העיר ומשתברח מפניה—סופך שתדביקך בלאו הכי. המעבר מדירה לדירה חל עם סיום סיורו של הגיבור בארץ. החיוב החדש שמצא בה, רומז וקורא, אבל אין בכוחו להחזיק בו. יצירה חיה ופעלתנית זו ששבתה את נפשו—מה רחוקה ושונה היא מן הדממה הצפויה לו עתה. כי הנה: "דמומים עלינו במדרגות הדשא... נפל לבי פתאום והבטתי על אסקופת הבית. נקיה וצחה עמדה האסקופה ובצללי פרחים השתעשעו עליה. אבל אותו תינוק לא ישב שם ולא קפץ עלי ולא נתלה בי... דמדומים נעו צללי הפרחים על האסקופה וכל תינוק לא היה שם." (ע' 180 למעלה) ואמנם ההחלטה הפתאומית נפלה בו לנוכח הסבל, אותה דמות אילמת לרוב, שהיא כמו מסמלת את שליח המציאות האפורה, הנושא עומס תפקידו בהצנע, קול הפכחות השקטה המרתיע אותו מאמונה שאין בה ממש: ("לשלווה כזו שהיתה כאן בראשונה לא נזכה עוד עד ביאת המשיח...") — ע' 170 למטה).

והוא חזר, חזר אל התינוק ואל המצווה האפורה והאנושית כל כך, להיות לו ליצור עלוב זה מה שהוריו העמלים-עסקניים אינם מסוגלים להיות. והנה, קול החיים העכורים הקשים ניצח כאן שלוח דמומה וצאלית, אשר ממילא תנוצח ברבות הימים בכוח הכרך המתפשט והולך. הוא, הגיבור, נכנע לו ומשתף את חייו בסבלה.

ובסוף: הרי קול הפיוס וההשלמה מסיים את הסיפור: "האוטו-בוסים ניסרו לפני חלוני ומוכרי הגזוז מזוגו וצווחו. אבל כל הקולות האלה נתרופפו והלכו, חוץ מבת קולו של התינוק שהיתה מחליקה את אוזני, עשיתי את אוזני כאפרכסת כדי שאשמע עוד..."

יוסף אבן

(אלונים)